

І. С. ВІНОКУР

ДЕЯКІ ЯЗИЧНИЦЬКІ СИМВОЛИ В ОРНАМЕНТИЦІ ПАМ'ЯТОК ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Питання історії та культури черняхівських племен першої половини I тисячоліття н. е. вже давно привертає увагу дослідників. Яскраве історичне явище, яким є пам'ятки цієї культури, розглядалося в різних аспектах. Археологи на основі вивчення поселень і могильників черняхівських племен, шляхом зіставлення їх з пам'ятками попередньої і наступної історичних епох намагалися з'ясувати генезис черняхівської культури, її хронологічне побутування та історичну роль для долі населення Південно-Східної Європи.

Незважаючи на різні точки зору вчених щодо хронологічної та етнічної інтерпретації черняхівської культури¹, в археологічній науці вже більш-менш опрацьовані питання соціально-економічного розвитку носіїв черняхівської культури. З'ясовано, що носіями черняхівської культури було осіле землеробське населення Дністро-Дніпровського межиріччя² першої половини I тисячоліття н. е. Племена черняхівської культури знали залізобробне, гончарне та ювелірне виробництва. Рівень розвитку їхньої матеріальної культури був досить високим.

Що ж до духовної культури черняхівців, то це питання тільки починає досліджуватися археологами³. Його можна вивчити при врахуванні цілого ряду специфічних моментів, які відбили характер формування ідеологічних уявлень у носіїв вказаної культури. В цій статті ми маємо намір розглянути деякі види орнаментики у черняхівській культурі під кутом зору визначення наявної тут язичницької символіки землеробських лісостепових племен першої половини I тисячоліття н. е.

Система черняхівського орнаменту дозволяє, на наш погляд, виділити його головні символічні елементи. Адже, як з'ясовано, давні художні візерунки, крім чисто орнаментальних мотивів, завжди несуть на собі і певне символічне, магічне навантаження⁴. Навіть тоді, коли вказані символи вже переоформилися, стилізувалися, все ж вдається простежити їх давній зміст і форму. Але в орнаментах черняхівської культури, крім стилізованих і відповідно уніфікованих рис, є й такі, в яких зовсім не важко побачити давні язичницькі символи. Такі сим-

¹ Л. А. Голубева. Совещание, посвященное проблемам черняховской культуры и ее роли в ранней истории славян.—СА. М., 1957, № 4.

² Межиріччя Дністра—Дніпра є основним районом поширення черняхівських пам'яток. Деяке місце займають ці пам'ятки на лівобережжі Дніпра. Старожитності, подібні черняхівським, відомі за Дунаєм і у Центральній Європі.

³ Б. А. Рыбаков. Календарь IV в. из земли полян.—СА. М., 1962, № 4, стор. 66—90; Э. А. Симонович. Магия и обряд погребения в черняховскую эпоху.—СА. М., 1963, № 1, стор. 49—61; І. С. Винокур. Матеріальна і духовна культура населення Середнього Подністров'я в першій половині I тисячоліття н. е. Кам'янець-Подільський, 1966, стор. 17—40.

⁴ Э. А. Симонович. Орнаментация черняховской керамики.—МИА, № 116. М., 1964, стор. 340—345.

воли у вказаних орнаментах черняхівської культури виступають досить явно і чітко. Нижче подаємо їхню характеристику.

Хрест — давній магічний символ, відомий у багатьох народів ще в кам'яному і бронзовому віці. Цей символ був своєрідною імітацією знаряддя для здобування вогню. Земний вогонь в уяві стародавніх людей поєднувався з вогнем небесним — сонцем. Ось чому зображення хреста символізувало відповідне поєднання ідеї про вогонь на землі і на небі. Це первісна емблема вічного вогню — сонця.

Хрестоподібні зображення широко побутували в орнаменті черняхівського посуду. Хрестоподібні знаки, які складають в зображеннях сітку, сітчасту лінію, зустрічаються на плічках багатьох черняхівських мисок, глеків та триручних ваз. Ці лінії наносились різною технікою, але переважно при допомозі лощіння. Символічне значення орнаментальної сітки на черняхівському посуді полягає в тому, що це своєрідна система хрестоподібних зображень. Правда, Е. О. Симонович пов'язує сітчасту орнаментацию на черняхівському посуді як похідну від зигзагоподібної чи хвилястої лінії⁵. Але нам здається, що хвилястий орнамент в черняхівських матеріалах чітко відділяється від хрестоподібних зображень. В цьому зв'язку цікавим є чергування зигзагоподібної лінії та хреста в орнаменті на уламку посудини з Луки-Врублівської (рис. 1, 9). Зигзагоподібні, хвилясті лінії — символ води, зображення ж хреста — вогню.

Цікаво, що серед черняхівського посуду є не лише стилізовані хрестоподібні зображення, які становлять відповідну систему орнаменту (рис. 1, 7, 8), а й такі зразки, на яких зображення хреста нанесено навмисно, з підкресленням. Це, наприклад, зразки посуду з Могильного, Коровинців, Київщини та Індепенденти (Румунія)⁶ (рис. 1, 1, 2, 3, 5). Своєрідно нанесені хрестоподібні підкреслені зображення на триручній вазі з Черняхова (рис. 1, 6). Знаки на цьому посуді мали чисто магічне значення, що передають язичницькі ідеї про єдність небесного і земного вогню. Хрестоподібні зображення зустрічаються не лише в орнаменті посуду, а й на фібулах та пряжках (рис. 1, 4). Є хрестоподібні знаки і на спеціальних ритуальних предметах черняхівців — глиняних «хлібцях». Ці глиняні «хлібці» вживались, очевидно, в ритуальних цілях як імітація натурального печеного хліба⁷.

Варто відзначити, що традиція нанесення хрестоподібних зображень на керамічні вироби простежується і на матеріалах наступної епохи VI—VIII ст. н. е. Так, на глиняних сковорідках ранньослов'янських пам'яток подекуди відомі хрестоподібні знаки⁸. Отже, ми спостерігаємо стійку традицію нанесення спеціальних магічних хрестоподібних знаків на посуді та інших речах, зафіксовану серед археологічного матеріалу. Більше того, цей ритуальний мотив продовжує своє існування і в часи давньої Русі IX—XIII ст.⁹ Він має своєрідне завершення в етнографічних матеріалах російського, українського і білоруського народів XIX — початку XX ст.¹⁰

Коло — як символічний орнаментальний мотив широко побутував в черняхівській культурі. Він представлений у вигляді циркульного орнаменту в різноманітних формах керамічного посуду, а також у виробах з кістки, бронзи тощо. Маючи певне поширення в орнаменті

⁵ Э. А. Симонович. Орнаментация черняховской керамики, стор. 343.

⁶ B. Mitrea, C. Preda. Necropole în secolul al IV —lea e. n. în Muntenia. București, 1966, стор. 289.

⁷ И. С. Винокур. Волынские «хлебцы». — Научный ежегодник Черновицкого государственного университета за 1958 год. Черновцы, 1960, стор. 109—111.

⁸ И. И. Ляпушкин. Днепровское лесостепное левобережье в эпоху железа. — МИА, № 104. М. — Л., 1961, стор. 239, рис. 103, 8.

⁹ В. П. Даркевич. Символы небесных светил в орнаменте древней Руси. — СА. М., 1960, № 4, стор. 58—59.

¹⁰ Там же.

різноманітного керамічного посуду, цей мотив, як вірно зазначає Е. О. Симонович¹¹, вживається при орнаментатії керамічних кубків. Цікаво, що окремі солярні елементи із стилізованих орнаментальних ліній пов'язуються, як правило, із звичайним побутовим посудом, а

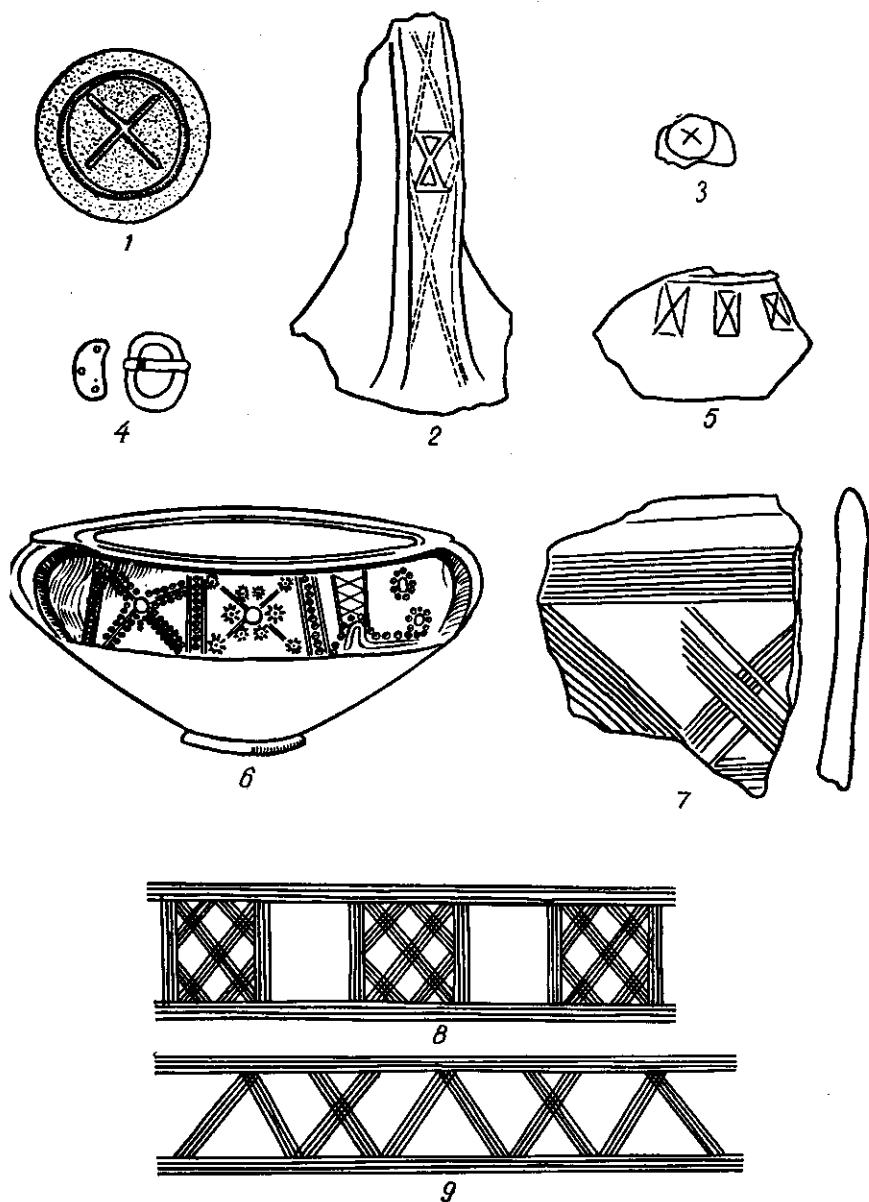

Рис. 1. Хрестоподібні зображення в орнаменті:

1 — Могильно; 2 — Коровинці; 3 — Київщина; 4 — Ружичанка (розкопки автора); 5 — Індепендента, Румунія (за Б. Мітреа, К. Преда); 6 — Черняхів (?); 7, 9 — Лука-Врублівецька; 8 — Вороновиці (за Е. О. Симоновичем).

специфічні, у збільшеному вигляді, солярні знаки майже завжди наносились на поверхню кубків. Останні призначалися для відповідного ритуального обряду¹², що підтверджує знаходження їх у поховальних

¹¹ Э. А. Симонович. Орнаментация черняховской керамики, стор. 342.

¹² В. П. Петров. Черняховский могильник. — МИА, № 116. М., 1965, стор. 96—99; В. К. Гончаров, Е. В. Махно. Могильник черняхівського типу біля Переяслава-Хмельницького. Археологія, т. XI. К., 1957, стор. 131—137.

комплексах. Подібний обряд простежений нами разом з М. І. Островським при дослідженні Раковецького могильника¹³. Всі керамічні кубки тут були знайдені поставленими догори дном у триручних вазах, перекритих іншими мисками. Подібне простежувалось і при розкопках інших черняхівських могильників. Сам факт знаходження кубків у триручних вазах знаменний. Адже триручні вази (чаші) — речі безпосереднього ритуального призначення. Б. О. Рибаків зазначає, що вони не могли використовуватися в господарстві, а служили виключно для проведення магічних ритуалів¹⁴. Отже, поряд із стилізованим орнаментом з цілою серією солярних знаків серед черняхівського посуду є й окремий посуд (головним чином кубки), який мав безпосереднє ритуальне призначення. Саме тому їх поверхню вкривають відповідні системи солярних знаків.

Яскравим прикладом таких керамічних виробів може бути кубок із поховання № 4 (рис. 2, 1, 2) Раковецького могильника. Цей кубок з округлим тубубом і ледве виділеним денцем має чудову чорну лощену поверхню. Символічний орнамент кубка складається з двох паралельних смуг, в яких є по чотири різних зображення солярних знаків. Між ними розміщені з різною кількістю в кожному ряду дугасті та спіральні лінії. Самі солярні символи зображені так, наче вони знаходяться в коронах, сплєтених з колосся злакових. Ця своєрідна манера зображення наче підкреслює рух сонця по небу і зв'язок його з сільськогосподарськими злаковими культурами.

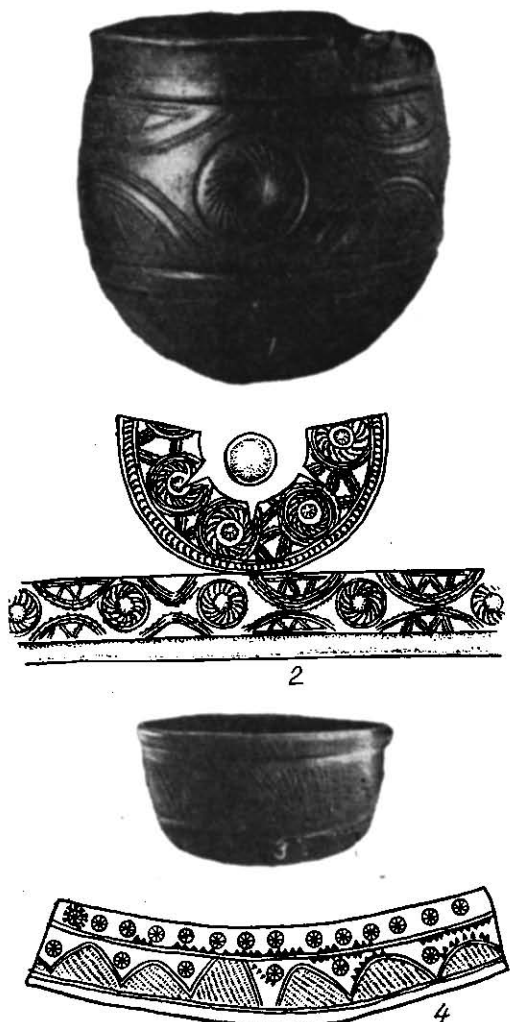

Рис. 2. Орнаменти на кубках з Раковецького могильника:

1, 2 — кубок з поховання № 4 (розкопки автора і М. І. Островського); 3, 4 — кубок з поховання № 15 (розкопки автора).

Солярні знаки широко представлені не лише в орнаменті черняхівського посуду (рис. 3, 9, 10, 12—14), а й у виробах з кістки та металу. Кістяні гребені з багатьох черняхівських могильників нерідко вкриті цілою серією солярних символів; хоча на більшості кістяних гребенів солярна орнаментация подана в уніфікованому, стилізованому вигляді, все ж на деяких можна вбачати цілком виражений конкретний магічний зміст. Йдеться про зображення на декотрих гребенях 12-ти солярних знаків, відповідних кількості місяців в році. До них слід

¹³ І. С. Винокур, М. І. Островський. Раскопки Раковецкого могильника в 1962 г.—КСИА, вып. 102. М., 1964, стор. 64—70.

¹⁴ Б. А. Рыбаков. Календарь IV в. из земли полян, стор. 67.

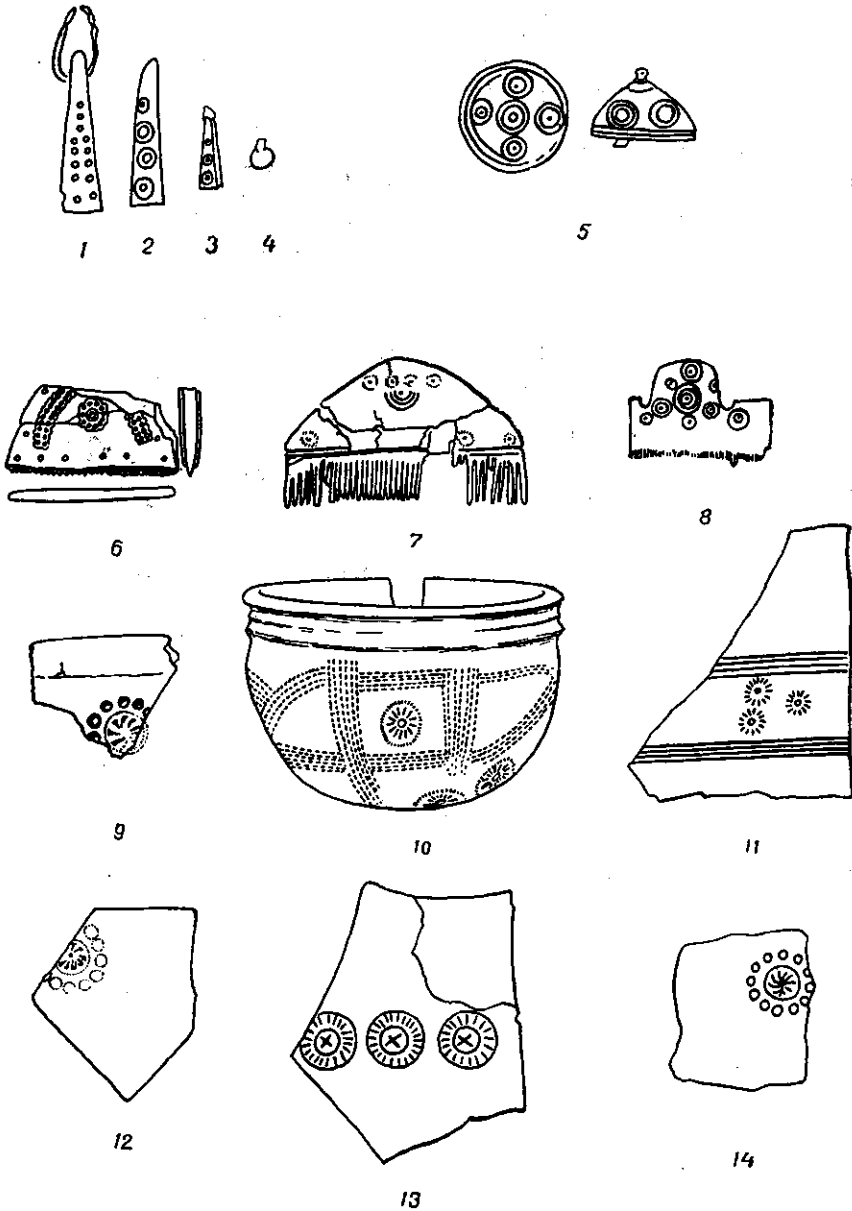

Рис. 3. Зображення кола в орнаменті:

1 — Новоолександрівка (за А. Т. Брайчевською); 2, 5 — Ружичанка (розкопки автора); 3, 4, 10, 11 — Черняхів; 6 — Маслово (за В. П. Петровим); 7 — Горка-Полонка (за М. Ю. Брайчевським); 8 — Изворул; 9, 12, 14 — Олтені, Румунія (за Б. Мітреа, К. Преда); 13 — Незвисько (за Г. І. Смирновою).

віднести зразки черняхівських кістяних гребенів, у орнаменті яких подано центральні (збільшені, виділені) солярні знаки, що знаходяться в оточенні менших за масштабами, але подібних небесних символів (рис. 3, 6—8).

Відповідну солярну символіку простежуємо і на пірамідальних кістяних підвісках які, очевидно, мали чисто магичні функції¹⁵. Цікаво, що кількість солярних знаків на деяких з вказаних підвісок дорівнює 12-и. Отже, тут простежується те ж саме зображення 12-и місяців.

¹⁵ Э. А. Симонович. Магия и обряд погребения в черняховскую эпоху, стор. 58—59.

Але є й відхилення у кількості солярних знаків на вказаних кістяних пірамідальних підвісках (рис. 3, 1—3). Пірамідальні підвіски з солярними символами, як правило, з отворами у верхній частині, в які вставлені залізні або бронзові кільця для носіння. Крім того, знаходження цих предметів у черняхівських похованнях разом з раковинами дозволяє припустити їхнє спеціальне ритуальне призначення. Можливо, пірамідальні підвіски з солярними знаками людина носила при собі і надавала їм значення сонячного божества, покровителя землероба.

Солярне смислове походження мають і окремі черняхівські ювелірні прикраси. Це, насамперед, срібна підвіска з Черняхівського могильника¹⁶, колоколоподібна підвіска з солярними знаками з Ружичанського некрополя (рис. 3, 4, 5) і т. п. Слід відзначити, що колоколоподібні підвіски, знайдені в деяких черняхівських похованнях, можуть мати відношення і до ритуальної традиції — «відганяти від померлого злих духів».

До цієї ж категорії символічних прикрас належать і скроневі бронзові підвіски, на які нанизано по дві чи по три круглих намистини, очевидно, зв'язаних з солярними знаками¹⁷.

Таким чином, головні перелічені типи солярної символіки вказують, що цей мотив був надзвичайно поширений у черняхівських племен першої половини I тисячоліття н. е. Підтвердженням цього може бути солярний символ на конічній стелі жертовника з антропоморфним ідолом в Ставчанах, що вказує на обожнення центрального, серед інших, сонячного божества¹⁸.

Солярна символіка у орнаментиці має продовження серед матеріалів давньої Русі¹⁹, а також знаходить чимало паралелей в етнографії²⁰.

Рослинні символи — взаємозв'язані з солярними знаками. В орнаментиці черняхівської культури рослинні зображення, як і солярні, виступають або в уніфікованому, стилізованому вигляді (зокрема, на посуді масового ужитку), або з навмисним підкресленням у ритуальних цілях. В останньому і простежується прямий зв'язок між солярними та рослинними символами.

Щоб переконатися в цьому, досить звернутися до деяких зразків посуду, де навмисне підкреслено зв'язок солярних і рослинних знаків. На уламку посуду з Ракобут видно (рис. 4, 2) чергування солярного знака з рослинним. Така ж символіка відбита на уламку черняхівського посуду з с. Овчарні радгоспу Придніпровського (рис. 4, 1). Нарешті, можна вказати на чергування солярних і рослинних символів на уламках черняхівського посуду з Браги²¹. В даному випадку йдеться про комплекс солярних символів із зображенням насіння — зародків майбутніх рослин (рис. 4, 5). Ця ідея особливо характерна для осілого землеробського населення, коли зв'язок сонячного тепла із визріванням насіння виступає надзвичайно рельєфно.

Слід відзначити, що рослинні сюжети вкривають як поверхню окремих ритуальних керамічних кубків (рис. 4, 4), так і інший посуд (рис. 4, 3). Про зв'язок солярних знаків з родючістю ґрунту свідчить малюнок на уламку черняхівської посудини з Черепина на Середньому Дніпрі. На ньому зображено коня, який, очевидно, йде в упряжі і

¹⁵ В. П. Петров. Черняховский могильник, стор. 112, рис. 14, 9.

¹⁷ Г. Б. Федоров. Малаештский могильник. — МИА, № 82. М., 1960, стор. 288, рис. 14, 1, 2, 3, 4.

¹⁸ И. С. Винокур, Г. Н. Хотюн. Языческие изваяния из с. Ставчаны в Поднестровье. — СА. М., 1964, № 4, стор. 210—214.

¹⁹ В. П. Даркевич. Символы небесных светил в орнаменте древней Руси, стор. 60—63.

²⁰ Там же, стор. 64—66.

²¹ Збір Б. М. Кушніра.

тягне плуг²². У верхній частині цього фрагмента, над зображенням коня, є хвилясті лінії — символи води, а в нижній — солярний знак (рис. 5, 1). В цьому фрагменті втілена ідея про родючість ґрунту.

Цікавий сюжет відбито на глекові з черняхівського поховання в Гнатках Хмельницької області²³ (рис. 4, 6, 7). По тулубу посудини

Рис. 4. Рослинні символи в орнаменті:

1 — вівчарня радгоспу Придніпровського; 2 — Ракобути (за В. Д. Бараном); 3 — Лука-Врублівецька (за Е. О. Симоновичем); 4 — Черняхів (за В. П. Петровим); 5 — Бранча (збір Б. М. Кушніра); 6, 7 — Гнатки (збір М. П. Ягодзинського).

нанесено магічний візерунок із двох смуг. У верхній смузі спеціальним штампом нанесено сім рослинних символів (очевидно, колосків злакових) і між ними шість солярних знаків. В нижній ще шість солярних знаків, які, до речі, подані точно під верхніми солярними символами. Крім того, у чергуванні з солярними знаками зображено сім інших

²² М. Ю. Брайчевський. Зображення коня з с. Черепин в Середньому Пороссі.— Археологія, т. XII. К., 1961, стор. 183—184.

²³ Збір М. П. Ягодзинського під час дослідження зруйнованого черняхівського поховання.

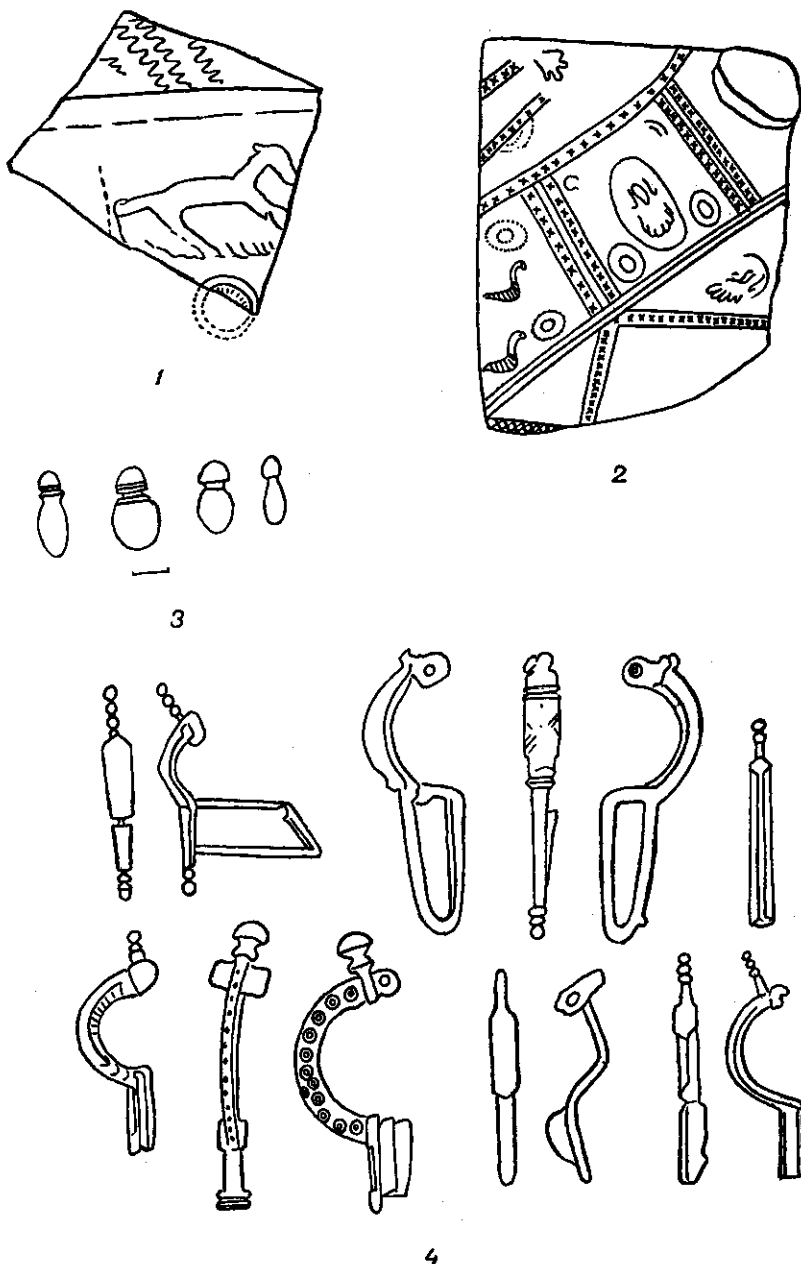

Рис. 5. Орнаменти:

1 — Черепин (за М. Ю. Брайчевським); 2 — Фалешти, Молдавія (за Г. Б. Федоровим); 3 — Рипнів II (за В. Д. Бараном); 4 — Ружичанка (розкопки автора).

знаків — кружечків з сіткою. Тут знову відбито ідею про взаємозв'язок сонця й рослинності.

Місячні і зоряні знаки. Поряд із солярними знаками в орнаментіці черняхівської культури представлені символи інших небесних світил. Зокрема, простежуються орнаментальні мотиви, зв'язані з зображенням місяця, зірок і т. п. Тут знову виступають стилізовані малюнки у масовому матеріалі і підкреслено магичні — на окремих специфічно ритуальних речах. На уламках черняхівського посуду зустрічаються орнаментальні мотиви у вигляді зображень зоряних знаків (рис. 3, 11, 2, 3, 4) та місячних символів (рис. 6, 1, 4, 5, 6).

Є й спеціальні ритуальні речі. До них, зокрема, належить кубок з символічним магічним орнаментом із поховання № 15 Раковецького могильника. Кубок знаходився в триручній сакральній вазі (чаші) і був перекритий мискою²⁴. Зовнішня поверхня кубка (рис. 2, 3, 4) на відміну від «солярного», тьмяно-чорна. Орнамент складається з двох ярусів. У верхньому — чотирнадцять зоряних знаків, останній з додатковою короною. Це, очевидно, знак розмежування, місце, звідки треба починати читати магічний зміст малюнка. В нижньому — зображено шість схожих знаків. Крім того, в орнаменті є хвиляста лінія, а про-

Рис. 6. Місячні знаки в орнаменті:

1 — Вікниги Великі (за М. Ю. Смішко); 2 — Черняхів (за В. П. Петровим); 3 — Рипнів (за В. Д. Бараном); 4 — Шпантов; 5 — Незвисько (за Г. І. Смирноюю); 6 — Алте Некрополь, Румунія (за Б. Мітреа, К. Преда).

стір, утворений цією лінією, вкритий насічкою прямокутної форми. Додатковими в символічному орнаменті цього кубка є відбитки, нанесені трикутним штампом. В одному ярусі їх — 24, а в другому — 38 (по 19 зверху і знизу).

Якщо «солярний» кубок, як ми вважаємо, зображує блискуче, осяяне сонцем денне небо, то кубок з поховання № 15 Раковецького могильника втілював, очевидно, ідею нічного неба. Саме тому його поверхня тьмяна. Окремі елементи орнаменту читаються таким чином. 13 зірчастих знаків у верхньому ярусі малюнка могли відповідати місячному року, який, на відміну від сонячного, складається з 13 місяців²⁵. А 24 трикутних відбитки могли відповідати півмісяцям сонячного року. Ідея відповідності 13-и місячних місяців — 12-и сонячним і знайшла, мабуть, своє втілення в магічному малюнку «нічного» кубка з Раковця.

Місячні символи зображені не тільки в керамічних орнаментальних мотивах (рис. 6, 1, 4—6). Вони присутні і на ювелірних виробих черняхівських племен. Це, наприклад, срібна підвіска-лунниця з Черняхівського могильника (рис. 6, 2) і виготовлена дещо в іншому стилі бронзова підвіска-лунниця з поселення в Рипневі (рис. 6, 3). Місячна символіка має даліше продовження в матеріалах VI—VII ст. н. е., а також у старожитностях давньої Русі IX—XIII ст.²⁶

Деякі інші язичницькі символи. До них можна віднести зооморфні та антропоморфні зображення. До перших належить серія бронзових фібул з дуже стилізованим зображенням птахів. Такі фібули

²⁴ Зазначимо, що в похованні № 15 кістки лежали без всякого анатомічного порядку.

²⁵ А. Афанасьев. Поэтические воззрения славян на природу, т. I. М., 1866, стор. 72.

²⁶ В. П. Петров. Стецовка, поселение третьей четверти I тысячелетия н. э. — МИА, № 108. М., 1963, стор. 227, рис. 10, 4; В. П. Даркевич. Вказ. праця, стор. 60—61.

нерідко зустрічаються на черняхівських пам'ятках Подністров'я (рис. 5, 4). Можливо, що таке зображення птахів мало не лише орнаментальне, а й магічне значення. Подібні зображення репрезентовані не тільки в старожитностях Дністро-Дніпровського межиріччя. Вони відомі на рубежі і в перші століття н. е. в Центральній Європі²⁷, а також у Причорномор'ї²⁸. Фібули-птахи — це, очевидно, продовження давньої язичницької ідеї про тотемних тварин, птахів тощо.

Певне місце серед язичницьких символів займали антропоморфні зображення. З'явившись на Південному Сході Європи разом з іншими елементами землеробського побуту ще в епоху енеоліту²⁹, антропоморфні зображення продовжували побутувати тут і в наступні історичні періоди. Дослідженнями останніх років встановлено, що кам'яні антропоморфні язичницькі ідоли Середнього Подністров'я (прототипи відомого Збруцького Святовита) були зв'язані з черняхівськими поселеннями³⁰.

Антропоморфізм у обоженні різноманітних сил природи, не міг не відбитися на орнаментальних мотивах, втілених в різноманітному матеріалі. Це, зокрема, стосується і деяких ювелірних прикрас — намистин з сердоліку, янтаря тощо. В черняхівській культурі намистини представлені з різного матеріалу і самих різноманітних форм. Зокрема, зупинимося на так званих «грибовидних». Вони здебільшого виготовлялись з янтаря, сердоліку і т. п. Детальне ознайомлення з цими виробами дозволило дійти висновку, що вказані прикраси не «грибовидні», а антропоморфні³¹. Розглядаючи декілька зразків таких намистин (рис. 5, 3) з Ружичанського могильника³² можна дійсно побачити схематизовані людські постаті. Тут чітко розчленовано голову і тулуб. Скляна намистина з черняхівського могильника в Рижовці³³ приблизно такої ж форми. Антропоморфізм у язичницькій релігії черняхівських племен, чітко представлений кам'яними ідолами, знайшов, очевидно, відповідне втілення у формах деяких прикрас. Зменшена, мініатюрна форма антропоморфного божества у вигляді намистини могла, зокрема, служити своєрідним амулетом-оберегом.

Антропоморфні зображення, простежені на деяких матеріалах черняхівської культури, згодом поширюються в старожитностях VI—VII ст. — в прикрасах, так званих комплексів пальчастих та антропоморфних фібул³⁴.

Розглянувши основні символічні елементи орнаменту в черняхівській культурі, коротко зупинимося на їх походженні.

Язичницька символіка своєю семантикою сягає далеко вглиб віків і має давні місцеві традиції. В цьому не важко переконатися коли зіставити язичницьку символіку в орнаментах черняхівської і трипільської культур. Поручуючи це питання, ми далекі від думки про якісь прямі генетичні зв'язки язичницької символіки черняхівських племен з відповідними уявленнями трипільців. Таке зіставлення вказаних культур, хоч і віддалених в часі на 2,5—3 тис. років, цілком правомірне, якщо брати до уваги надзвичайно близькі моменти господарської діяльності трипільців і черняхівців. І ті, і інші були землероба-

²⁷ J. Filip. Keltové ve střední Evropě. Praha, 1956.

²⁸ Д. Б. Шелов. Некрополь Танаиса. — МИА, № 98. М., табл. 47, 4.

²⁹ С. Н. Бибиков. Раннегрипольское поселение Лука-Врублевецкая на Днестре. — МИА, № 38. М.—Л., 1953, стор. 193—275.

³⁰ В. И. Довженок. Древнеславянские языческие идолы из с. Иванковцы в Поднестровье. — КСИИМК, вып. XLVIII. М., 1952; М. Ю. Брайчевский. Древнеславянское святилище в с. Иванковцы на Днестре. — КСИИМК, вып. 52, 1953; И. С. Винокур, Г. Н. Хотюн. Вказ. праця.

³¹ Висловлюю подяку М. Ю. Брайчевському за звернення уваги на цю обставину.

³² Розкопки автора 1964—1965 рр. Матеріал не опублікований.

³³ Г. Е. Храбан. Черняховские памятники в Уманском районе Черкасской обл. — МИА, № 116. М., 1964, стор. 261, рис. 2, б.

³⁴ Б. А. Рыбаков. Древние руссы. — СА, XVII. М., 1953.

ми. І хоч в землеробському господарстві того часу відбулося ряд значних змін, пов'язаних з їх конкретно-історичним розвитком, землеробські традиції і язичницькі вірування, відповідно втілені в орнамен-

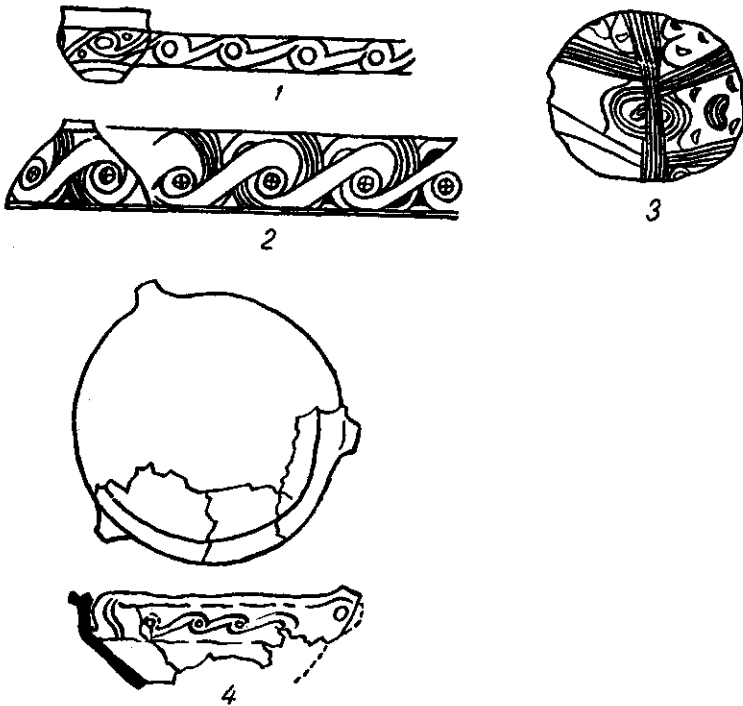

Рис. 7. Орнаменти в пам'ятках трипільської та черняхівської культур:

1 — Ленківці; 2 — Петрени; 3 — Кошиловці (за Б. О. Рибаківим); 4 — Олтені, Румунія (за Б. Мітреа, К. Преда)

тальних мотивах, збереглися і в часи черняхівської культури. Більш того, окремі напрямки язичницької символіки в орнаментах черняхівців перегукуються з відповідними сюжетами далеких попередників — трипільців.

Це особливо помітно при розгляді спадкоємності символіки небесних світил. І трипільці, і черняхівці обожиювали сонце. Язичницькі ідеї про сонце і знайшли своєрідний відбиток в орнаментах. Незважаючи на те, що методика і техніка орнаменту у трипільців дуже своєрідна (це проявляється, зокрема, у колоритному розписі фарбами), зміст космогонічних сюжетів в орнаментальних мотивах трипільської культури в багатьох деталях збігається з таким же змістовим значенням відповідного орнаменту у черняхівців. Так, наприклад, ідея про біг сонця, яка відбиває безпосередній біг часу, знайшла відображення і в трипільському, і в черняхівському орнаментах (рис. 7, 1, 2, 4).

Приблизно те ж саме простежуємо і при зіставленні окремих деталей місячного орнаменту (рис. 7, 3; 6, 1—6). Чимало спільного є в зображенні води, яка подається у вигляді хвилястих ліній, вічно живого вогню у вигляді хреста тощо. Нарешті, в антропоморфних сюжетах черняхівських племен простежуються глибокі корені, які зв'язують носіїв черняхівської культури з далекими антропоморфними зображеннями енеолітичних попередників.

Виникає питання — чи відображені приведені вище язичницькі символи в орнаментальних мотивах племен епохи бронзи, скіфського часу і рубежу н. е.? Не зупиняючись зараз на цьому питанні докладно,

можна все ж сказати, що окремі з наведених язичницьких символів є й у цих племен. Йдеться, насамперед, про деякі космогонічні уявлення, ідеї антропоморфізму тощо. Даліше вивчення язичницької символіки в орнаментальних мотивах черняхівської культури першої половини I тисячоліття н. е. сприяє залученню більш широкого порівняльного матеріалу. У III—IV ст. н. е., незважаючи на нівелюючий вплив Причорномор'я і римських провінцій на техніку виготовлення гончарного посуду і прикрас, в старожитностях черняхівських племен зберігаються давні язичницькі традиції. Епоха початку «великого переселення народів» збігається, з одного боку, — з дальшим розвитком різних язичницьких вірувань у племен на Південному Сході Європи, а з другого — з першими кроками поширення тут елементів християнства. Просочуючись з південного заходу, християнська ідеологія на наших землях перебувала тоді ще в ембріональному стані. Язичництво в різних його проявах, в тому числі і в орнаментальних мотивах, продовжувало міцно триматися.

Орнаментальні мотиви черняхівських племен дають, таким чином, цінний матеріал для вивчення язичницьких вірувань давнього населення Південно-Східної Європи.

И. С. ВИНОКУР

НЕКОТОРЫЕ ЯЗЫЧЕСКИЕ СИМВОЛЫ В ОРНАМЕНТИКЕ ПАМЯТНИКОВ ЧЕРНЯХОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Резюме

Статья посвящена орнаментике памятников черняховской культуры в плане изучения языческой символики. В статье рассматриваются языческие знаки — крест, круг, растительные, лунные, звездные символы, а также зооморфные и антропоморфные изображения. Эти знаки связываются с идеологическими представлениями оседлого земледельческого населения Днестро-Днепровского междуречья первой половины I тысячелетия н. э.